

ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫНЫН ЭЛДИК ТАБЫШМАКТАРЫНДА АСМАН МЕНЕН ЖЫЛДЫЗДАР

PAMİR KIRGIZLARININ HALK BİLMECELERİNDE GÖKYÜZÜ VE
YILDIZLAR

Sulayman Turduyevič KAYIPOV

Prof. Dr., Kırgız Cumhuriyeti Milli Bilimler
Akademisi, A. A. Altmışbaev Felsefe, Hukuk
ve Sosyal-Politik Araştırmalar Enstitüsü, Baş
Araştırmacı
sulayman_kayipov@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 12 Aralık 2022

Makale Kabul Tarihi: 21 Aralık 2022

Өзөкчө

Бул мақалада Түркияда жашап жаткан памир кыргыздарынын табышмактарында учураган *асман* жана *жылдыздар* концептери тууралуу сөз болмокчу. Макаланын негизги мазмунун бул концепттердин элдик оозеки табышмактардын көркөм түзүлүшүнөн орун алышынын коомдук-турмуштук, ойломдук негиздери, аткарган милдеттери, колдонулушунун сандык жана сапаттык өзгөчөлүктөрү тууралуу айтылган пикир жана көз караштар түзөт. Талдоого алынып жаткан тексттердин өзгөчөлүгүнө жараша, *асман* жана *жылдыздар* концептеринин ар биринин жалгыздан, жеке-жеке колдонулган жана алардын бирге, жупташа колдонулган өрнөктөрү гана изилдөөнүн объектиси боло алды. Аталган эки концептин тең башка космостук объектилер, мисалы, Ай, Күн, Жер ж.б. менен бирге табышмак денотатынын ролун аткарган учурлары кийинки, өз алдынча аткарыла турган изилдөөлөр үчүн калтырылды.

Урунттуу сөздөр: памир кыргыздары, табышмак, этнофилософия, асман, жылдыздар, концепт.

Öz

Bu yazıda Türkiye'de yaşamakta olan Pamir Kırgızlarının bilmecelerinde karşılaşıldığı gökyüzü ve yıldız kavramlarından bahsedilecektir. Makalenin ana muhtevasını halk bilmecelerinin sanatsal yapısında bu kavramların kullanılmasının sosyal-hayati, fikri temelleri, üstlendiği görevler, nicelik ve nitelik özellikleri hakkında ifade edilen görüş ve fikirler oluşturmaktadır.

Çalışmada, incelenen metinlerin özelliklerine bağlı olarak, sadece gökyüzü ve yıldızlar kavramlarının her birinin tek tek ve birlikte ikili olarak kullanıldığı örnekler araştırma konusu olmuştur. Bu kavramların her ikisi de Ay, Güneş, Yer vb. gibi diğer uzay nesnelere ile birlikte bilmecenin belirteç işlevini gördüğü durumlar, daha ileride yapılacak olan bağımsız çalışmalar için bırakılmıştır.

Anahtar kelimeler: Pamir Kırgız, bilmece, etnofelsefe, gökyüzü, yıldızlar, kavram.

1. Киришүү

Ар бир элдин, Жер шарынын кайсы чөлкөмүн жердеп турганына карабай, космос жана анын көрүнүш, кубулуштары менен турмуштук: чарбалык-практикалык жана рухий-маданияттык байланыштар түзүү жолу менен гана өмүр кечире ала тургандыгы табигый көрүнүш. Байыркы замандан тартып эле, элдин асман телолорун таанып-билүү, ал жөнүндө ой жүгүртүү жана көз караштар түзүп, бүтүмдөр чыгаруу тажрыйбаларынын негизинде анын космологиялык түшүнүктөрүнүн системасы келип чыгат жана өнүгөт. Памир кыргыздарынын космос мейкиндиги жана ал мейкиндикте жайгашкан объектилер тууралуу ой-жоруулары, бүтүмдөрү, айрыкча, аны көркөм өздөштүрүү тажрыйбасынан келип чыккан натыйжалар кыйла бай жана анын артефакттары азыркы күнгө чейин сакталып калган (Rémy Dor, 1980: 7).

Аталган кыргыз этностук тобунун көк жүзү, асман мейкиндиги, Ай, Күн, жылдыздар ж.б. космологиялык объектилер тууралуу көз караштары, ой-бүтүмдөрү элдик оозеки чыгармачылыктын ар кыл жанрларында ар кандай деңгээлде чагылдырылган. Фольклордук-этнографиялык материалдарды мүмкүн болушунча толук камтыган академиялык изилдөөлөрдүн негизинде памир кыргыздарынын, кененирээк алсак, байыркы кыргыздардын элдик космологиясын реконструкциялап чыгуу толук мүмкүн.

Бул макалада, космологиялык объектилердин ичинен, бар болгону, *Асман* жана *жылдыздар* концепттеринин памир кыргыздары айткан элдик табышмактардын концептосферасынан алган орду тууралуу гана сөз болмокчу. Болгондо да, *асман* менен *жылдыздардын* жалгыздан жана экөөнүн бирге айтылган өрнөктөрү гана каралат. Алардын башка космостук объектилер менен кошулуп, татаал жандырмактуу табышмактардын денотаттарын түзгөн учурлары бул макалада колго алынбайт.

Памир кыргыздарынын табышмактарындагы *Ай* менен *Күн* концепттери тууралуу өз алдынча сөз болууга тийиш. Анткени, бул

эки планетанын өз-өзүнчө жана бирге, жупташа табышмак денотаты болуу өрнөктөрү бир топ өз алдынчалыктарга ээ; алар этностун этнофилософиялык оюнун өнүгүү жолун изилдөөдө маанилуу булак милдетин аткара алышат. *Асман* жана *жылдыздар* тууралуу айтылган табышмактар да сандык, курамдык, мазмундук жана образдуулук жактарынан өзгөчө болуу менен бирге, памир кыргыздарынын элдик космологиясынын, дүйнөтаанымынын составдык бир бөлүгү, логикалык уландысы катары, алар тууралуу түшүнүктөрдү байытат жана тереңдетет.

Макаланын *булагын* автордун өзү Түркияда жашаган памир кыргыздарынын арасынан стационардык, экспедициялык ж.б. жолдор менен, илимий талапка ылайык, кылдат жыйнап алган табышмак тексттери түздү. Ушул жерден тактоо жана чектөө иретинде айтыла турган нерсе, эл оозунан жазылып алынган 761 (жети жүз алтымыш бир) табышмактын ичинен, варианттары менен кошо алганда, 57 (элүү жети) табышмактын космостук табышмак экендиги маалым болду. Ал эми, алардын ичинен *Асман* менен *жылдыздар* өз-өз алдыларында (тек жандырмактуу) жана жанаша, кош түшүнүк катары (жуп жандырмактуу абалда) айтылган табышмак тексттеринин сандык көрсөткүчүн аныктоо учурунда бул макалада талкууланып жаткан маселеге түздөн-түз тиешеси болгон 12 (он эки) табышмак жыйналып алынгандыгы белгилүү болду. Калган кыйыр тиешеси болгон космостук табышмактардын башка, өз алдынча жүргүзүлүүчү изилдөөлөрдө каралышы керектиги туура көрүлдү.

Усулдук жактан алганда сандык, сапаттык талдоо ыкмалары айкалыштыра колдонулуп, ойдун жүрүшү жекеден жалпыга, жөнөкөйдөн татаалга карай ырааттуу өнүктүрүлдү.

2. Жылдыздар тек жандырмактуу табышмактарда

Дүйнөнүн төбөсүндө (“на Крыше мира”), орто эсеп менен алганда, деңиз деңгээлинен төрт-төрт жарым миң метрдей бийик жерде кылымдап өмүр сүрүп келген памир кыргыздарынын (Кауиров, 2010; Özdemir, 1997; Кайыпов, 2020; Маанаев-Плоских, 1983), негизинен, элдик салтка таянуу менен жүргүзүлгөн коомдук турмуш агымынан, аң-сезим формалары жана анын компоненттери болгон диний түшүнүктөрү менен көркөм ойлоо чабыттарынан Памир калкы компас, календарь, метеорологиялык объект ордуна колдонуп келген *жылдыздар* өз ордун ээлебей калмак эмес.

Кайсы бир жылдыздын, же жылдыздар тобунун көктөгү жайгашышына, чыгып-батканына, түсүнө, бири-бири менен тогошконуна карап, ошого жараша тиричилик кылууга көнүп алган; күндүк, апталык, айлык, ал эмес жылдык жасала турган чарбалык иштерин да ошого карап долбоорлоого кандим болгон памир кыргыздарынын арасынан атактуу жылдыз саноочулар – эсепдандар¹ да келип чыккан. Ошол себептен, *жылдыздар* тууралуу ар кыл мазмундагы маалыматтардын фольклордук чыгармалардан жыш орун алышы – табигий көрүнүш.

Жөнөкөйдөн татаалды көздөй улантуу принцибине ылайык, адегенде жылдыздар жөнүндөгү тек жандырмактуу, жандырмагы жылдыздар же алардын кайсы бир белгиси гана болгон табышмактарды алып көрөлү. Андай табышмактардын саны – 6 (алтоо). Алты табышмактын экөөндө *жылдыздардын* көркөм элеси мылтыктын огунун көрүнүшү аркылуу берилет. Мисалы:

Түндө чэчкэн² окторум,
 Саар менен топтодум –
 Бу не деген ок эде?
 Муну тапбас бекенсиңер,
 Паамыңар ончо жок эде.

(*Жылдыздар*, А.О., 30.04.2003)³.

¹ *Эсепдан* – астроном, элдик метеоролог; “Келдибек – эсепдан, Келдибектен да келиндери – эсепдан” деген лакап сөз (Кайыпов, 2017).

² Тексттен учураган кээ бир диалектилик сөздөрдү жана адам аттарын айтылышына жакын жазуу максатында, кыргыз алфавитинде болбогон айрым тамгалар колдонулду. Мисалы, памир кыргыздарынын говоруна мүнөздүү, [a] жана [e] тыбыштарынын ортосундагы ачык, ичке үндүү [ə] тыбышын, анын кыска [ə], жарым созулма [ə̃] жана созулма [əə] түрлөрүн жазуу үчүн Ə, ə, ɛ тамгалары, ошондой эле, артчыл, жумшак [h] тыбышын жазуу үчүн X, x тамгалары урунулду. Анан да: [a], [ы], [o], [y], [e], [ү], [э], [и] тыбыштарынын жарым созулма түрлөрү Ā ā, Ы ы, Ō ō, Ү ү, Ө ө, Ү ү, Э э тамгалары менен жазылды.

³ (*Жылдыздар*, М.Э., 18.05.1997) – Макалада текстинин тыкан жана кыскача болушун көздөп, мисалга алынган табышмактар тууралуу маалыматтарды көбүнчө ушул тартипте берүүнү туура көрдүк. Ар бир табышмак текстинен кийин кашаанын ичинде, салыштырмалуу кичиртилген ариптер менен (9,5 п) берилген бул маалыматтар үч бөлүктөн турат: табышмактын жандырмагы (карайтылган жантык тамгалар менен), табышмакты айтып берген кишинин аты-жөнү (кыскартылган баш тамгалар менен), табышмактын жазылып алынган датасы (күнү, айы, жылы сандар менен). Мисалы, келтирилген кыскартууну: “Табышмактын жандырмагы – **Жылдыздар**, ал 1997-жылдын 18-майында Мәмәзийэ Эрүрк Нэжмидин уулунан (кыскартылып берилген, толук окулушун макаланын аягында алфавит тартиби боюнча жайгаштырылган “Респонденттер” аттуу тизмеден таба аласыз) жазылып алынган” деп чечмеленет.

Сандыгыма миң *ок салдым*,
Саар карасам, бири жок,
отуруп калдым.
(*Жылдыздар*, М.Э., 18.05.1997).

Бул эки табышмак бир эле табышмактын стилдик жактан эки башка курулушу болуп эсептелет. Жан багуунун негизги жолдорунун бири мергенчилик болгон памир кыргыздары көп сандагы чачылып жаткан, же топ болуп турган мылтыктын огунун көрүнүшү менен абдан тааныш болгондуктан, анын көрө-көрө көнүмүшкө айланган, жалпыга маалым элесин жылдыздарды табышмак объектисине айландырууда *образ* катары колдонушкан.

Памир кыргыздарынын негиги өндүрүшү – мергенчилик жана мал чарбачылык болгон. Ошондуктан, ар кыл үй айбандарынын элестери да жылдыздарды билдирүүчү каймана образ (метафора) ордуна колдонулган. Биз жазып алган табышмактардын ичинде *кой* менен *жылкынын* образдары катышкан 3 (үч) табышмак болуп, алардын экөө *жылдыздар* менен *көп койду* параллел койгон бир эле табышмактын эки башка айтылышы болуп эсептелет:

Түгөл, түгөл, түгөл бай,
Түгөл байдын *көп койун*,
Жокшо десем жокшовойт,
Таңга маал токтовойт –
Тапкыла! (*Жылдыздар*, Э.Э., 05.08.2001).

Ыргытбайдын *көп койу*,
Таң аткычаң жокшовойт,
Таң атканнан кийин,
Бэйлэсэң дэ токтовойт.
(*Жылдыздар*, С.Г., Л.Г., 23.09.2003).

Өзү, эти, сүтү, жүнү, териси дайыма эң өтүмдүү товар катарынан түшпөгөн койлор, памир кыргыздарынын экономикалык турмушунда гана эмес, рухий турмушунда да өзүнүн активдүү ролун ойноп келген. Койго байланыштуу келип чыккан фольклордук чыгармалар өз алдынча узун сөздүн бутасы болууга татыйт.

Мурдараак ишке ашырылган изилдөөлөрүбүздүн биринде белгиленгендей, Памир тоолоруну койнунда үйүр-үйүр жылкы күтүп, кулун байлап, бээ сааганга, саба-саба кымыз кылганга мүмкүн болгон эмес. Кычкыл тектин таңсыктыгынан, жаңы туулган кулун тороло албай, ошол замат түтөктөн мерт болуп турган. Ошондуктан, төмөн жактарда жетилген, даяр миңги жылкыларды Памирге тандап алып келип, адаптациядан өткөрүп, андан соң унаа, көлүк катары пайдаланышкан; пөйгө, улак чабыш, эңиш сыяктуу ат оюндарында колдонушкан (Кауров, 2022: 1141–1142).

Ошого карабастан, памир кыргыздарынын эс тутумунда, көркөм ойлоосунда күтүрөп турган *миң жылкы* элесинин сакталып калгандыгы, анын көктөгү жайнаган *көп жылдыз* менен ассоциацияланышы бул кыргыз этностук тобунун курамында башка экосистемадан келип кошулган этнокомпоненттердин бар экендигин, же жалпы эле бул кыргыз тобунун алыскы өтмүшүндө табышмакта элестетилген ошол турмуш көрүнүшүнүн жандуу түрдө жашатылгандыгын күбөлөйт. Ал табышмак төмөндөгүчө айтылат:

*Миң жылкым бар,
жэйилип, тозуп кетбейт,
Жэришип, бир-биринен
озуп кетбейт –
Мана шунун жовавын
тапчы, досум,
Тавāрыңа, чын айтсэм,
көзүм жетбейт.
(Жылдыздар, Б.Э., 11.06.2001).*

“Дегинкисинде, кыргыз тилиндеги *миң жылкы*, *сан жылкы*, *топ жылкы* деген концепттердин этномаданий маанисинин жалпы улуттук масштабга ээ экендиги талашсыз. Алар кайда болсо да, качан болсо да, ЧМТ курамында орду болгон же болбогонуна карабай, этностун/улуттун эстутумунда жандуу сактала берчү, ыгы келген учурда образ жаратуучу концепт, стилистикалык каражат катары урунулууга даяр турчу универсалдуу, коддук түшүнүктөр болуп санала” тургандыгын белгилеген элек [Кауров, 2022: 1142].

Памир кыргыздары жылдыздарды дайыма кыймылдап турган, жандуу дүйнө катары көргөн. Ошондуктан, анын образын жайылып, бирок тозуп, таркап кетпеген, жарышып бараткансыя да, эч качан орундары алмашып калбаган, биринен бири озуп кетпеген, ыгып турган *миң жылкынын* динамикалуу образы аркылуу туюнтушкан.

Элдин эстетикалык ойломунун өтө кылдат экендигин *жылдыздарды* табышмактын объектисине айландырууда колдонулган үй буюмдарынын образдарынан да көрүүгө болот. Мисалы:

*Энем чэчкэн шурусун,
Элге айтбэй, тымызын,
Тердим, тердим – түн узун,
Терлегеним бекерге –
Терэлвадым, курусун –
Тап! (Жылдыздар, М.Т., 12.06.1999).*

Бул табышмакта көркөм элес жаратуучу түшүнүк – чачылгын шуру (*чэчкэн шуру*), ал эми ал аркылуу көркөм образга айланган объект –

көктөгү жылдыздар. Өз алдынча алганда, белгилүү бир абалды (чэчкэн) туюнтса да, кыймыл-аракетти билдирбеген чачылган шуру образы табышмак текстиндеги *эйтбэй-*, *тердим-*, *тердим-*, *терлегеним-*, *тералвадым-* деген этиш сөздөрдүн түзгөн семантикалык талаасынан улам, жылдыздардын образынын жандуулугу алда канча арткандыгын байкоо кыйын эмес. Натыйжада, денотаты менен образы бири-бирине төп түшкөн, стилдик каражаттары мыкты уюштурулган табышмак өрнөгү келип чыккандыгын көрүүдөбүз.

Памир кыргыздары кымбат баалуу металл жана кымбат баалуу табигий таштарга зор маани беришкен. Бийик тоодон гана эмес, деңиз терендиетеринен алынган жогорку сапаттагы, баалуу заттарды да таап келишип, келин-кыздардын мойнуна, чачына, кулагына жана кийим-кечелерине жасалга катары тагышкан. Алар бул кымат баалуу заттарды эстетикалык гана максатта эмес, ден соолукту сактоо жана чыңдоо максатында да колдонушкан. Ошондуктан, памир кыргыздарынын турмушунда өзүнүн кооздугу жана жагымдуулугу менен кеңири таанымал шурунун жылдыздарды көркөм чагылдырууда образ катары колдонулушу бекеринен эмес.

Памир кыргыздарынын табышмактар казынасында бир эле образдын ар башка объектилердин көркөм элесин түзүүдө колдонулгандыгы байкалат; бул – чындыгында, бардык элдердин табышмак жаратуу салтында кеңири учураган универсалдык көрүнүш. *Жылдыздардын* метафоралык элесин түзүүдө, кайсы бир айтылыштарында жандырмагы *тиш/тиштер* болгон табышмак текстинин колдонулгандыгын көрөбүз. 1997-жылдын 18-майында Мэмэзийэ Эртүрк Нэжмидин уулуна жазылып алынган табышмак – мына ушундай мисалдардын бири:

Биз биз эдек, биз эдек,
Миң бир эки кыз эдек,
Түнү менен жэйнэдик,
Таң атканда жэйрэдик –
Бу нимне, тапкыла!

Бул табышмактын варианттарынын жандырмалары Кыргызстандан жыйналган табышмактарда да ар түрдүү (Ибраимов- Акматалиев, 2002). Ошондой эле, анын башка түрк элдеринин табышмак айтуу салттарынан да учуратууга мүмкүн (Rémy Dor, 1980).

Ошентип, макаланын бул бөлүгүндөгү айткан сөздөрүбүздү кыскача корутундулай турган болсок, жылдыздардын памир кыргыздарынын турмушунда өз орду болгондугу үчүн алардын көркөм ойлоосунан да өз ордун таба алган. Жылдыздар, алардын тобу, же кайсы

бирөөсү памир кыргыздарынын көркөм элестөөсүнө, кыялдануусуна дуушар болуп, табышмак жанры аркылуу эстетикалык концептке айландырылган. Айтылган, колдонулган табышмактар аркылуу коом мүчөлөрү менен космологиялык объектилер (бул жерде жылдыздар) арасында рухий көпүрөлөр курулган, ошентип, таанып билүү процесси андан ары тереңдеген.

3. Жылдыздар жана Асман жуп жандырмактуу табышмактарда

Биз буга чейин табышмактардын *жылдыздарды* гана бөлүп айткан, же жандырмагы *жылдыздар* гана болгон, тек жандырмактуу өрнөктөрү жөнүндө сөз кылдык. Жалаң жылдыздар гана эмес, анын жайгашкан жерин – *асманды* кошо чагылдырган жуп жандырмактуу табышмактар да жок эмес. Биздин колубуздагы андай табышмактардын саны – 5 (бешөө). Алардын ичинен алгачкы экөөнү бир эле көөнө табышмактын кийинки убактардагы ар башка айтылышы десе болот. 2001-жылдын 18-августунда Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызынын айтуусунда жазылып алынган:

*Көк чапанда нит кымылдайт,
Терилвейт дэ сыгылвайт –
Бу нимне, билсең эйт. –*

деген табышмакта *асмандын* элеси *көк чапан*, жылдыздардын элеси болсо, чапанга жайылып кеткен биттин (*нит*) көрүнүшү аркылуу берилген. Кийинки табышмакты ушул эле тексттин бир аз өзгөртүлгөнү, стилдик жактан толукталганы десе болот. Ал 2001-жылдын 13-августунда Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммет кызынын айтуусунда жазылып алынган:

*Көк чапаным ниттеп кетти,
Терейин десем терилвейт,
Сыгайын десем сыгылвайт –
Бу нимне, билэрсин,
Билэр болсоң чыныңны эйт.*

Алгач келтирилген табышмакта көрүлгөндөй эле, бул мисалда да: асман – *көк чапан*, жылдыздар – *чапанга жайылган бит*. Көркөм стили жагынан алганда, биринчи мисалда: “Терилвейт дэ сыгылвайт” деп, кыскача айтылган ой, кийинкисинде: “Терейин десем терилвейт, Сыгайын десем сыгылвайт” деп, ал эми, тексттин жанр жаратуучу бөлүгү биринчи мисалда: “Бу нимне, билсең эйт” деген болсо, экинчисинде: “Бу нимне, билэрсин,

Билэр болсоң чыныңны эйт” деп, өнүктүрүлүп, интонация жана басымды колдонуу менен угуучу тарапка эмоциялуу, таасирдүү жеткирүүгө ылайыкташкан.

Асман менен *жылдыздардын* бирдиктүү образын түзүүдө дыйканчылыкка байланыштуу түшүнүктөрдүн урунулгандыгын да көрүүгө болот. Андай табышмактарда асман талаага, музга, жылдыздар болсо, тарууга, буудайга окшотулат. Мисалы, төмөнкү эки текст бири-бирине көп жагынан жакын турат:

Талāга тарык чэчтим,
Таңга маал жыйып алдым –
Билсең эйт, билвесең,
Бор жегенге калдың.

(*Асман, жылдыздар*, Ж.Йу., 30.09.2001).

Талāга тарык чэчтим,
Талпаңдап кайта качтым –
Бу не, тапкын!

(*Асман, жылдыздар*, К.С., 29.04.2001).

Ушул эки текстке байланыштуу бир нерсени атайын белгилей кетүү кажет. Алгачкы келтирилген табышмак “Таңга маал жыйып алдым” деген саптан улам, жандырмагынын жылдыз экендиги ачык көрүнүп турат. Ал эми экинчи табышмактагы “Талпаңдап кайра качтым” деген сап жылдыздан башка нерселерди да ассоциациялашы мүмкүн. Анткени, ушул сыяктуу тексттин жандырмагы *мөндүр* болгон учурлар да бар (Ибраимов-Акматалиев, 2002). Бул жерде бир эле табышмактын ар башка жандырылышына жанрдын табияты жол бергендигин көрөбүз.

Ал эми үчүнчү текст, жогоруда келтирилген эки табышмактын бириктирилгени, кошундусу, татаалдаштырылганы сыяктуу көрүнөт:

Музга бұдай чэчтим,
Буркурап үйгө качтым.
Талāга тарык чэчтим,
Таркырап үйгө качтым –
Тай керекби –
Мана шуну тапкын.

(*Асман, жылдыздар*, А.А., 14.05.2001).

Демек, табышмактардын бири-бирине кошулуп, же бир табышмактын бир нечеге бөлүнүп, кыскартылып, же кошумчаланып айтылышы анын жанрдык табияты берген чыгармачылык мүмкүнчүлүк болуп саналат. Тарыхый жактан алганда, албетте, жөнөкөй, бир составдуу табышмак түрүндө айтылган шекилин, көбүнчө, көөнө формасы деп эсептеп, ал эми татаалдашкан, стилдик жактан өнүктүрүлгөн өрнөгүн кийинки мезгилдерге таандык паремиологиялык калып десе болот.

Ушул жерден сөзсүз белгилениши керек болгон бир өзгөчө жагдай бар. Ал *асман* жана *жылдыздар* жөнүндөгү табышмактарда денотаттар менен образдардын ортосундагы байланыштын жөнөкөйлүгү – бир гана эстетикалык алака менен чектелгендиги. *Асман: көк чапан, талаа, муз*; ал эми жылдыздар болсо: *нит, таруу, буудай* образдары аркылуу көркөм дүйнөгө айландырылат.

Асман концепти башка космологиялык түшүнүктөр менен табышмак түзүүгө активдүү катышса да, ал жөнүндө өз алдынча айтылган, тек жандырмактуу табышмактын катталбагандыгы атайын түшүндүрүүнү талап кылбай койбойт. Демек, *асман* памир кыргыздарынын дүйнө таанымында, көркөм ойлоосунда өзү “камтып” турган жылдыздардын “мекени” катары эсептелип, алар менен ажыралгыс бир бүтүндүктө элестетилген, бирдиктүү талаа катары кабыл алынган. Этнофилософиялык ойлом *асманды* жана анын кендигинен орун алган космологиялык объектилерден дайыма эле бөлүп, ажыратып, жекече караган эместигинин күбөсү болуудабыз.

4. Кыскача корутунду

Жыйнтыктап айтканда, *асман* менен *жылдыз* түшүнүктөрү памир кыргыздарынын дүйнө таанымында маанилүү орун ээлегендиги үчүн, элдик паремиянын салттуу жанрларынын бири болгон табышмактарда активдүү чагылдырылган. Памир тоолорунун *асманы* толгон *жылдыздар* жалпысынан бирдиктүү көркөм элес түзө алса да, *асман* өз ичине сыйдырып турган космостук телолор менен бирге гана, алардан ажыратылбай элестетилген.

Турмушта *асман* мейкиндиги канчалык маанилүү өз алдынча түшүнүк болсо да, фольклордук эстетикага негизделген табышмак жанрынын көркөм өздөштүрүү системасы аны жеке, өз алдынча денотат катары өздөштүргөн эмес – ал тууралуу тек жандырмактуу табышмак түзүлгөндүгүн көрсөткөн маалымат азырынча каттала элек.

5. Колдонулган адабияттар

Кагуров, С. Т. (2022). Табышмактар памир кыргыздарынын элдик оозеки салтында (Этнофилософиялык интерпретациялоо тажрыйбасы). *I. Uluslararası Türkiyat Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*. Çankırı, 1127–1146.

- Кауиров, S. (2010). Ethnological Review of the Van Kyrgyz [Text]. *International Journal of Central Asian Studies*, Seoul, 14, 181-199.
- Özdemir, T. (1997). Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskan Örneği: Ulupamir. *Türk Coğrafya Dergisi*, (32), 161–185.
- Rémy Dor. (1980). *Si Tu Me Dis: Chante! Chente!... / Documents pour Servir a la Connaissance de la Tradition Orale des Kirghiz du Pamir Afghan [Text]* T. 1. These pour le Doktorat Es-Lettres par Rémy Dor Presentee le 22 Desembre, Paris.
- Кайыпов С. Т. (1916). *Памир кыргыздарынын тамак-аш маданияты. 2-т.* Үрүмчү: Шинжаң эл баш басмасы/Шинжаң илим-техника басмасы. (памир кыргыздарынан жыйналган 34 табышмак колдонулган).
- Кайыпов С. Т. (2020). Экосистема жана Адам: (Ч. Айтматовдун сабактары). “Манас”, Ч. Айтматов ааламы: Манастаануу-фольклортаануу, айтматовтаануу илимий журналы. 2 (8), 83–91.
- Кайыпов С. Т. (2017). *Түркияда жашаган памир кыргыздарынын макал, лакаптары: Лингвофольклористикалык булак катары.* Бишкек: Борбордук Азия Университети.
- Маанаев Э.-Плоских В. М. (1983). *На “крыше мира”: Исторические очерки о памиро-алайских киргизах.* Фрунзе: Мектеп.
- Табышмактар.* (2002). К. Ибраимов, А. Акматалиев (Түз.). Бишкек: Шам.

6. Респонденттердин тизмеси

- А.А. – Аашым Адыгүзел Дәрийэбай уулу
А.О. – Атабек Окан Абдилхадыр уулу
Ә.Ә. – Әйдәр Эрдем Орозмамбет уулу
Ж.Йу. – Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу
Ж.К. – Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммэт кызы
И.Х. – Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызы
К.С. – Козубай Санжактар Касым Әэжи уулу
Л.Г. – Ләлә Гүчлү Эшенкул уулу
М.Т. – Мәмәтжума Долунай Төрөбек уулу
М.Э. – Мәмәзийә Эртүрк Нәжмидин уулу
С.Г. – Сәнәм Гүчлү Суванкул кызы
Ы.Э. – Ыдырыс Эрчетин Курбанәли уулу